

ΟΜΙΛΙΑ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Ι.Κ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΩΥΣΗ ΕΛΙΣΑΦ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ «ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ» του ΠΑΝΟΥ ΤΖΙΟΒΑ, ΙΩΑΝΝΙΝΑ 18.12.2017

Αγαπητοί φίλοι,

Σας ευχαριστώ εκ μέρους της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων για την τιμητική πρόσκληση να συμμετάσχω στη σημερινή παρουσίαση του τελευταίου βιβλίου του αξεχαστου Πάνου Τζιόβα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων.

Το τόσο ενδιαφέρον και συναρπαστικό αυτό βιβλίο καλύπτει σημαντικές ανάγκες της ιστοριογραφίας, αφού για πρώτη φορά φέρνει στο φως ενδιαφέροντα στοιχεία για την ιστορία και την πολυκύμαντη διαδρομή της Ρωμανιώτικης Ισραηλιτικής Κοινότητας της πόλης μας της οποίας έχω την τιμή να είμαι Πρόεδρος.

Ο συγγραφέας χρησιμοποιώντας γόνιμα και αξιοποιώντας εποικοδομητικά όλες τις διαθέσιμες ιστορικές πηγές αλλά και κυρίως ανέκδοτο υλικό που προέρχεται μετά από μακροχρόνια και επίπονη αρχαιολογική έρευνα περιγράφει τη ζωή των Εβραίων των Ιωαννίνων διαμέσου των αιώνων και αναδεικνύει την ομαλή συμβίωση πληθυσμών με διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές ταυτότητες στην πόλη μας. Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου επισημαίνεται η πρώιμη εβραϊκή παρουσία στα Γιάννενα που επιβεβαιώνεται για πρώτη φορά από το Δεύτερο Χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' του Παλαιολόγου.

Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου γίνεται εκτεταμένη αναφορά στη ζωή της εβραϊκής κοινότητας κυρίως τον παραγμένο 19^ο αιώνα και δίνεται έμφαση στα θρησκευτικά ήθη και έθιμα και στις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων που για αιώνες συμβίωσαν με τις εντάσεις και αντιπαραθέσεις τους στο πλαίσιο της πολυεθνικής οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Περιγράφεται επίσης με ενάργεια η ενσωμάτωση των εβραίων των Ιωαννίνων στο Ελληνικό Εθνικό Κράτος μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον Τουρκικό ζυγό (21/2/1913) που έγινε ομαλά και αυτή η ομαλή διαδικασία ενσωμάτωσης οφείλονταν κυρίως στο γεγονός ότι οι εβραίοι των Ιωαννίνων ήταν ελληνόφωνοι, είχαν υιοθετήσει ήθη και έθιμα της τοπικής κοινωνίας συνδυάζοντας τα γόνιμα με τα δικά τους ήθη και έθιμα και ως ένα βαθμό είχαν αναπτύξει πολλαπλές σχέσεις με το χριστιανικό πληθυσμό.

Κομβικό γεγονός αυτής της διαδικασίας ενσωμάτωσης αποτέλεσε η υποδοχή του Διαδόχου Κωνσταντίνου αλλά και του Βασιλιά Γεωργίου του Α' μετά την απελευθέρωση της πόλης από την εβραϊκή κοινότητα που αναφέρεται στο βιβλίο. Πράγματι, λόγω της κοινής επί αιώνες ζωής χριστιανών και εβραίων ήταν αδύνατο οι ισραηλίτες να μην επηρεασθούν από το χριστιανικό περιβάλλον. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας πολλά λαογραφικά και όχι μόνο στοιχεία δανείστηκαν οι Γιαννιωτοεβραίοι από τους χριστιανούς συμπολίτες τους. Αυτά τα ήθη και έθιμα άλλωστε ξεχώριζαν τους Γιαννιωτοεβραίους από τους ομόθρησκους τους των άλλων πόλεων του ελλαδικού χώρου και διατηρήθηκαν τουλάχιστον μέχρι την κατοχή. Έτσι τα Ιωάννινα θεωρούνταν ως η πρωτεύουσα του Ελληνόφωνου Ρωμανιώτικου Εβραϊσμού. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι η ελληνική γλώσσα, ο πιο σημαντικός μηχανισμός αλληλεπίδρασης και ενσωμάτωσης είχε διεισδύσει τόσο βαθιά στη ζωή των εβραίων στην πόλη μας, ώστε ένα μέρος της λειτουργίας πραγματοποιούνταν στην ελληνική και όχι στην εβραϊκή γλώσσα. Η γλώσσα των εβραιογιαννιωτών είναι μίγμα της δημοτικής γλώσσας, όπως μιλιέται στην Ήπειρο, μαζί με τουρκικές λέξεις, καθώς και εβραϊκές και ιταλικές προσμίξεις (γραιο-ιουδαϊκή γλώσσα). Στο βιβλίο αναφέρεται με λεπτομέρειες η ενεργός συμμετοχή των Γιαννιωτοεβραίων στη ζωή της πόλης πριν και μετά την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό και στις ποικίλες συλλογικές εκφάνσεις της συμπεριλαμβανομένου και του δημοτικού συμβουλίου της πόλης μας. Παράλληλα στη διαδικασία της ενσωμάτωσης της

κοινότητας στο Ελληνικό Εθνικό κράτος βοήθησε και η νομοθεσία του ελληνικού κράτους σύμφωνα με την οποία οι εβραϊκού θρησκευματος πολίτες είχαν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του έλληνα πολίτη, ενώ το 1925 το ελληνικό κράτος αναγνώρισε τις Ισραηλιτικές κοινότητες ως ΝΠΔΔ. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας οι Γιαννιωτοεβραίοι συμμετείχαν ενεργά στους εθνικούς αγώνες - στη Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή και στον ελληνοϊταλικό πόλεμο το 1940 – 41 και επίσης αναφέρονται οι νεκροί και τραυματίες εβραϊκού θρησκευματος αυτών των πολεμικών αναμετρήσεων. Και υπάρχουν άπειρες μαρτυρίες ότι οι Γιαννιωτοεβραίοι εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα του θανάτου ως Γιαννιώτες και ως έλληνες λαχταρώντας την επιστροφή τους στη μητέρα πατρίδα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου γίνεται εκτενής αναφορά στα χρόνια μεταξύ 1913 μετά την απελευθέρωση της πόλης και της Γερμανοιταλικής κατοχής.

Όπως αναφέρει ο συγγραφέας τη συγκεκριμένη περίοδο υπήρχε έντονη ανάγκη σύγχρονης γνώσης και επαγγελματικής κατάρτισης, κάτι που επιχείρησαν, και σε σημαντικό βαθμό πέτυχαν τα σχολεία που από το 1904 ίδρυσε η *Alliance Israelite Universelle*, για την οποία γίνεται εκτενής και τεκμηριωμένη αναφορά στο βιβλίο καθώς και διάφοροι κοινοτικοί σύλλογοι που συστήθηκαν με πρωτοβουλία ιδιωτών. Η εγκατάσταση της Alliance Israelite Universelle το 1904 στα Γιάννινα, από τη μια εξέφραζε τις ανακατατάξεις που έφερνε στα Βαλκάνια ή διεθνοποίηση της καπιταλιστικής ζωής, από την άλλη έφερνε τη γαλλική κουλτούρα, ένα κοσμοπολίτικο αέρα, μια διερεύνηση των οριζόντων, ιδιαίτερα στα πιο ανήσυχα και πνευματικά στοιχεία μέσα στη γιαννιώτικη εβραϊκή νεολαία, το πιο λαμπρό παράδειγμα της οποίας ήταν ο ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά για τον οποίο γίνεται εκτενής αναφορά στο βιβλίο. Η Alliance Israelite Universelle διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ενσωμάτωση των Εβραίων στον κοινωνικό ιστό και στη μερική έστω απαγκίστρωση τους από το συντηρητικό κοινοτικό κατεστημένο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Alliance Israelite Universelle φοιτούσαν και χριστιανοί συμπολίτες που αποκτούσαν με τον τρόπο αυτό μια φιλελεύθερη παιδεία και τη γνώση της Γαλλικής γλώσσας. Στη συνέχεια, η διείσδυση των σιωνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών και προπαντός η θύελλα των πολέμων και της Ρωσικής Επανάστασης άλλαξαν ριζικά το κοινωνικό και ιδεολογικό τοπίο. Παράλληλα λοιπόν με τη συντηρητική ηγεσία της κοινότητας, αυστηρά προσηλωμένης στις εβραϊκές θρησκευτικές παραδόσεις που αντιμετώπιζε με φόβο και καχυποψία τις νεωτερικές ιδέες και τις προκλήσεις των καιρών και ελάχιστα δεκτική στις ιδέες της αφομοίωσης, διαμορφώθηκαν τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ιδεολογικά και πολιτικά ρεύματα που άμεσα ή έμμεσα αμφισβητούσαν την επικυριαρχία της. Το σιωνιστικό κίνημα, κίνημα επανόδου των εβραίων στην πατρογονική γή και δημιουργίας εθνικής εβραϊκής εστίας ως απάντηση στους συνεχιζόμενους διωγμούς των εβραίων, κυρίως στη Ρωσία, αλλά και στην υπόθεση Ντρέιφους στη Γαλλία, βρήκε ανταπόκριση και στην εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων, όπου ιδρύθηκε Σιωνιστικός Σύλλογος (Αμελιέ Σιών) το 1918 με αξιόλογη δραστηριότητα. Παράλληλα στον απόηχο της Οκτωβριανής επανάστασης, η άνοδος του εργατικού κινήματος οδήγησε πολλούς διανοούμενους αλλά και μέλη εργατικών σωματείων στην υιοθέτηση των σοσιαλιστικών ιδεών και στην πόλη μας και αρκετοί εβραίοι εντάχθηκαν και αγωνίσθηκαν στις γραμμές της αριστεράς, με κορυφαίο εκπρόσωπο τον ποιητή Γιωσέφ Ελιγιά.

Όμως ο κ. Τζιόβας δεν περιορίζεται μόνο στην ανάδειξη της εβραϊκής παρουσίας στην πόλη μας αλλά χωρίς θυμό και μεροληψία επιχειρεί να παρουσιάσει τα δρώμενα της δεκαετίας του 30 που σημαδεύθηκε από τον ανερχόμενο αντισιμιτισμό και στην πόλη μας με την οργάνωση 3Ε και τους εμπορικούς ανταγωνισμούς μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών εμπόρων αλλά κυρίως στα κατοχικά Γιάννενα και την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Και σε αυτά τα κεφάλαια αναδεικνύονται οι αρετές αυτού του βιβλίου. Καμιά σκοπιμότητα ή υστεροβουλία δεν θολώνει το μάτι του συγγραφέα –ερευνητή και ας διερευνά μια τόσο δύσκολη εποχή και ένα καυτό θέμα, όπως είναι η τύχη της Εβραϊκής Κοινότητας των Ιωαννίνων, η στάση των τοπικών αρχών και αρχόντων αλλά και του τοπικού πληθυσμού και η τύχη των εβραϊκών περιουσιών.

Ο συγγραφέας περιγράφει την αξιόλογη συμμετοχή των Εβραίων της Ηπείρου στην Εθνική Αντίσταση, η οποία καταρρίπτει ένα ακόμα βολικό μύθο για την δήθεν παθητικότητα των Εβραίων που οδηγήθηκαν στο θάνατο ως πρόβατα επί σφαγή. Ο αγαπητός σε όλους μας Σαλβατώρ Μπακόλας ο Σωτήρης της Εθνικής Αντίστασης, έγινε σύμβολο της εβραϊκής παρουσίας στην Εαμική Εθνική αντίσταση. Παράλληλα στο βιβλίο καταδεικνύεται ο αριστοτεχνικός και άριστα οργανωμένος μηχανισμός των κατακτητών που βοήθησε στον εφησυχασμό του Εβραϊκού πληθυσμού της πόλης. Και εδώ, αναδεικνύεται η ευθύνη των ταγών της Κοινότητας και συγκεκριμένα του φυσικού της ηγέτη και Αντιπροέδρου της Σαμπεθαΐ Καμπιλής που αποδείχθηκε κατώτερος των περιστάσεων αυτές τις τόσο κρίσιμες στιγμές. Το βιβλίο έτσι θίγει ένα από τα πιο κρίσιμα ερωτήματα που έχουν σχέση με το Ολοκαύτωμα. Το ρόλο των Εβραϊκών Συμβουλίων, κατά κανόνα διορισμένων από το στρατό κατοχής, στη διαδικασία εξόντωσης των Εβραϊκών Κοινοτήτων στην Ευρώπη. Οι όποιες ευθύνες τους χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια για να ενοχοποιηθούν τα θύματα και να απενεχοποιηθούν οι ευθύνες όλων όσων με οποιονδήποτε τρόπο συνεργάστηκαν με το στρατό κατοχής στην ολοκλήρωση της αποτρόπαιας τελικής λύσης και δεν ήταν δυστυχώς λίγοι όσο και αν αυτό ενοχλεί ακόμα και σήμερα.

Ο Πάνος Τζιόβας φωτίζει αυτή την κρίσιμη πτυχή της γιαννιώτικης ιστορίας με σύνεση αξιοποιώντας όλες τις διαθέσιμες ιστορικές πηγές, καταθέτοντας όλες τις απόψεις και μοιράζοντας ακριβοδίκαια τις ευθύνες. Ο Σαμπεθαΐ Καμπιλής –ένα ακόμα τραγικό πρόσωπο-περίτρομος, ανίκανος να αντιδράσει στην ασύλληπτη μηχανή του θανάτου οδηγείται με το ποίμνιο του στο Άουσβιτς όπου και οδηγήθηκε άμεσα στους θαλάμους αερίων αναφώνοντας “έφταιξα: είμαι ένοχος”. Και ας δώσω μια προσωπική θεώρηση για το ρόλο του Σ. Καμπιλής και τις αντιδράσεις των θυμάτων. Μόνο όποιος καταφέρει έστω και στο ελάχιστο να βιώσει το ασύλληπτο, την αριστοτεχνική διαβολική μηχανή του θανάτου των κατακτητών αλλά και την αδυναμία να πάρεις αποφάσεις, να εγκαταλείψεις γονείς και ανήμπορους συγγενείς, να διακόψεις τους ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς, θα ερμηνεύσει και τις συμπεριφορές των θυμάτων. Η εκ του ασφαλούς απόδοση ευθυνών στα θύματα μόνο ως πρόσχημα για την αποποίηση ευθυνών μπορεί να σταθεί. Και για αυτές τις ευθύνες ο Τζιόβας αναφέρεται χωρίς φόβο και πάθος και αποκαλύπτει χωρίς εμπάθεια, αλλά με περισσή σύνεση και θάρρος τον αμφιλεγόμενο ρόλο σημαντικών προσώπων στα Κατοχικά Γιάννενα, ακόμα και προσώπων για τα οποία σχεδόν κανένας δεν είχε μέχρι πρόσφατα τοποθετηθεί. Ιδιαίτερα ο συγγραφέας αναφέρεται στον αμφιλεγόμενο ρόλο του Μητροπολίτη Ιωαννίνων και στη συνέχεια Αρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος, μιας ισχυρής και σημαντικής προσωπικότητας με πολλά προτερήματα αλλά και ελαττώματα που ενδεχόμενα θα μπορούσε να διαδραματίσει κάποιο ρόλο στη σωτηρία της κοινότητας όπως για παράδειγμα έπραξε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός αλλά και άλλοι κορυφαίοι ιεράρχες όπως οι Μητροπολίτες Ζακύνθου και Δημητριάδος. Όλα τα στοιχεία έρχονται στο φως και ο αναγνώστης μπορεί να βγάλει τα συμπεράσματα του. Η τύχη των εβραϊκών περιουσιών αποτελεί ένα εξαιρετικό κεφάλαιο του βιβλίου, ένα θέμα που πάντα προκαλεί αντιδράσεις, κάποιες φορές αδικαιολόγητες. Και εδώ ο συγγραφέας χειρίζεται αυτό το θέμα με μετριοπάθεια αναδεικνύοντας όλες τις πτυχές του με την αξιολόγηση όλων των διαθέσιμων ντοκουμέντων. Και επειδή κάθε φορά η αναψηλάφηση της τύχης των εβραϊκών περιουσιών δημιουργεί ρήγματα στην τοπική κοινωνία οφείλω να ξεκαθαρίσω ότι στις κρίσιμες ώρες αναδεικνύεται η ανθρώπινη συνθήκη σε όλες της τις εκφάνσεις. Και αυτό έγινε και κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής. Και υπήρξαν και εκείνοι που συμπαραστάθηκαν και εκείνοι που διακινδύνευαν τη ζωή τους, και εκείνοι επώνυμοι και ανώνυμοι ίσως αρκετοί, ίσως περισσότεροι από ότι θέλουμε να πιστεύουμε που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή, που επωφελήθηκαν, που οικειοποιήθηκαν τις εβραϊκές περιουσίες και τέλος υπήρχαν και εκείνοι που έμειναν απαθείς, ίσως αδιάφοροι, κυκλωμένοι από τα δικά τους προβλήματα, αγωνιζόμενοι για τη δική τους επιβίωση, τρομοκρατημένοι από την πρωτοφανή βία της ναζιστικής λαίλαπας. Και το βιβλίο νομίζω ότι βοηθάει στην κατεύθυνση αυτής της οπτικής.

Ένα επίσης ενδιαφέρον κεφάλαιο του βιβλίου αφορά τα γεγονότα μετά την επιστροφή των επιζώντων και την αποκατάσταση. Ενώ το νομοθετικό πλαίσιο για την ανασύσταση των

κοινοτήτων και την αποκατάσταση των εβραϊκών ιδιοκτησιών και περιουσιών ήταν ευνοϊκό με τον αναγκαστικό νόμο 346/1946, η εφαρμογή του στην πράξη ήταν ιδιαίτερα προβληματική. Πολύτιμο αρχειακό υλικό που παραθέτει ο συγγραφέας επιβεβαιώνει την οδύσσεια των επιζώντων από την κόλαση μέσα στο εφιαλτικό κλίμα του εμφυλίου πολέμου και των συνεπειών του που διαμορφώθηκε και στην πόλη μας. Ο συγγραφέας δεν παραλείπει να περιγράψει τις προσπάθειες της κοινότητας για την παροχή εβραϊκής παιδείας στη νέα γενιά με την ίδρυση εβραϊκού σχολείου που λειτούργησε με σχετικά λίγους μαθητές μέχρι το 1965.

Μοναδική αξία έχει το επίμετρο του βιβλίου στο οποίο περιλαμβάνονται ανεκτίμητης αξίας αρχειακά ντοκουμέντα που δείχνουν την απίστευτη εργατικότητα του συγγραφέα, την αφοσίωση του στο αντικείμενο που μελετούσε παρότι τους τελευταίους μήνες ήταν σοβαρά ασθενής, την ακατάβλητη θέληση του να μας δώσει αυτό το ολοκληρωμένο πόνημα σαν την ύστατη διαθήκη του στην πόλη μας που τόσο αγάπησε και υπηρέτησε με θάρρος και ανιδιοτέλεια.

Σε αυτό το επίμετρο περιλαμβάνονται επιστολές από το 1821, επιστολή –έκκληση για οικονομική βοήθεια των Γιαννιωτοεβραίων προς την εβραϊκή κοινότητα της Αλεξάνδρειας (1870) μετά τη φωτιά που κατέστρεψε μεγάλο μέρος της εβραϊκής συνοικίας και την αγορά της πόλης. Να σημειωθεί ότι στην Αλεξάνδρεια κατοικούσαν αρκετοί Γιαννιωτοεβραίοι. Επίσης συμπεριλαμβάνονται μαθητολόγια της Ζωσιμαίας Σχολής όπου φοίτησαν πολλοί Γιαννιωτοεβραίοι (όπου και με συγκίνηση είδα ότι το 1925-26 φοιτούσε ο θείος μου Ηλίας Ισαάκ Λαγαρής) και το 1931-32 ο επίσης θείος μου Ελιασάφ Ιεουδά –Άρης που δολοφονήθηκε το 1944 από τα Τάγματα Ασφαλείας και το 1935 ο θείος μου Ελιασάφ Χαΐμ που δολοφονήθηκε στο Άουσβιτς Μπιρκενάου τον Απρίλιο του 1944, καθώς και μαθητολόγια της Καπλανείου Σχολής από το 1886., μαθητολόγια του Α' Ελισαβέτειου Σχολείου από το 1819.

Επίσης έρχεται για πρώτη φορά στη δημοσιότητα ο εκλογικός κατάλογος της πόλης μας το 1922 που περιλάμβανε 522 Ισραηλίτες. Στο βιβλίο περιλαμβάνεται το πρακτικό της ίδρυσης της Ισραηλιτικής Λέσχης Ιωαννίνων (1932) που έφερε πριν δύο χρόνια στο φως ο αγαπητός συνάδελφος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ν. Αναστασόπουλος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ο κανονισμός της Ισραηλιτικής Κοινότητας που δημοσιεύθηκε στις 13/10/1937 στο Φ399 της εφημερίδος της κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος.

Ας μην μακρηγορήσω. Ας σταθούμε ευλαβικά στη μνήμη του φίλου-συγγραφέα του βιβλίου Πάνου Τζιόβα στον οποίο οφείλουμε αιώνια ευγνωμοσύνη για το πόνημα του και ας ευχηθούμε καλή τύχη στο βιβλίο που καλύπτει με επάρκεια ένα κενό στην ιστοριογραφία της πόλης μας.